

С.Є. Солодчук. Дослідження міжетнічної взаємодії в синергетичному вимірі

Міжетнічна взаємодія – одне з базових понять етнічної психології. Проблема дослідження міжетнічної взаємодії не нова для вітчизняної психології й в українській та російській науковій літературі представлена роботами таких авторів як В. С. Агеєв, Л. М. Дробіжева, В. Б. Євтух, Н. М. Семенів, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. М. Струніна, Г. В. Солдатова, Т. А. Устименко та ін. У наукових доробках вчених розкрито сутність міжетнічної взаємодії, її структуру, типологічні та динамічні характеристики тощо.

Особливий інтерес викликають дослідження процесів міжетнічної взаємодії з використанням синергетичної методології. Актуальність дослідження у межах цієї теорії зумовлена тим, що якісно по-іншому вирішуються питання міжетнічної взаємодії. «Синергетика, будучи трансдисциплінарною областю знання, випереджає розвиток традиційних дисциплін, відкриває інші горизонти подальших досліджень з великим культурологічним, соціальним і освітнім підтекстом» [2].

Синергетика – новий міждисциплінарний науковий напрямок, що виражає ідею погодженості взаємодії частин при розгляді структури як єдиного цілого. Феномени синергетики виявляються у сукупному колективному ефекті взаємодії великого числа підсистем, що приводить до утворення стійких структур і самоорганізації в складних системах [].

Синергетика від грецького «*sunerg tikos*», що в перекладі означає «спільну кооперативну дію». У 1969 році професор Штутгартського університету фізик-теоретик Герман Хакен дав саме таку назву новому науковому напрямку тому, що в межах нової дисципліни досліджується спільна дія багатьох підсистем, переважно однакових або декількох різних видів, у результаті якої на макроскопічному рівні виникає структура й відповідне функціонування [1].

Синергетика є синтезом двох наукових світоглядів – причинно-наслідкового і випадкового. Класична наука розглядає причинно-наслідкові зв'язки організації системи та управління лінійними процесами, де точна дія дає точний результат. Однак практика засвідчує, що не всі докладені зусилля дають бажаний результат. Принципова відмінність синергетики від попередніх способів наукового мислення полягає в тому, що в центрі дослідження опиняються механізми організації та самоорганізації складних відкритих нелінійних систем і їх взаємодія. «Синергетика стає новим світобаченням та інструментом пізнання» [6].

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що синергетична методологія досі не є поширеною для опрацювання різноманітних проблем психології, в тому числі і дослідження міжетнічної взаємодії. Зустрічається не так багато робіт, в яких досліджуються психологічні феномени з позиції синергетичного підходу (М.-Л. А. Чєпа, В. Ф. Маценко, Ж. М. Маценко, Н. М. Бугайова, А. Д. Терещук, Т. В. Пупцева, Г. В. Чайка, М. І. Савіна та ін.).

Центральною категорією синергетики є самоорганізація. Самоорганізація визначається як здатність виходити на новий рівень розвитку, адаптуватися до мінливих умов, перетворюючи, якщо необхідно, свою структуру та зберігаючи певну стійкість. Завдяки самоорганізації виникають системи з новими властивостями, структурами і режимами

функціонування. Тут діє принцип позитивного зворотного зв'язку, згідно з яким, зміни, що відбуваються у системі, не зникають, а накопичуються та посилюються, що і призводить урешті рещт до переходу від старої системи до нової системи.

Процеси самоорганізації можуть мати місце лише в системах, що мають високий рівень складності та велику кількість елементів, зв'язки між якими мають не жорсткий, а ймовірнісний характер. Тому синергетика зосереджує свою увагу на тенденціях розвитку систем нелінійних, багатоваріантних з великим ступенем непрогнозованості, непередбачуваності переходу системи з одного стану в інший.

Категорія самоорганізації розкриває причини і механізм реалізації розвитку системи, який розглядається як постійне підвищення стійкості до впливу зовнішнього середовища. Завдяки цьому розвитку система підтримує свій гомеостаз – стан, в якому вона не втрачає своєї цілісності. Розвиток системи є процесом нагромадження кількості в організації системи або процес постійного генерування і введення до системи нової інформації, яка підвищує рівень її організації [1].

Згідно із синергетичними уявленнями, самоорганізованим системам не можна нав'язати їхні шляхи розвитку. Скоріше їх необхідно зрозуміти та сприяти їхнім власним тенденціям розвитку. Для самоорганізованих систем, як правило, існує декілька альтернативних шляхів розвитку. Хоча шляхів розвитку багато, але з вибором шляху в точках біфуркації проявляє себе деяка зумовленість, переддетермінованість розгортання процесів.

Відповідно до сучасних уявлень синергетики, міжетнічна взаємодія є складною відкритою системою. Першою визначальною ознакою, яку виділяють стосовно систем, є наявність частин, складових, або компонентів, з яких безпосередньо утворене ціле. Адже система передусім є продуктом своїх елементів. У міжетнічній взаємодії можна виділити такі компоненти, якими виступають окремі індивіди або нації. Між індивідами чи націями завжди існують певні зв'язки і взаємовідносини. Причому чим більше сторін і властивостей елементів бере участь у взаємодії, тим складнішою є структура. Тому зрозумілою стає і складність міжетнічної взаємодії, адже, по-перше, вона складається з індивідів, а людина є найскладнішою системою у світі (і одні й ті самі люди, взаємодіючи різними сторонами, можуть утворювати різні системи), по-друге, порівняно з іншими формами людських спільнот, на національному рівні до економічних, соціальних, культурних, психологічних зв'язків додаються ще й політичні. Система постійно відчуває на собі різноманітні впливи, причому це, в першу чергу, внутрішні збуджуючі впливи, які є результатом суперечливості її компонентів – внутрішня суперечливість системи постає одним із джерел її розвитку. Однак, якщо сумарна енергія руху елементів системи перевищуватиме енергію їх взаємин між собою, система приречена на розпад.

З позицій синергетичного підходу міжетнічну взаємодію неможливо розглядати як певну єдність, вона є поліархією взаємовідносин, які під впливом глобалізаційних процесів не організуються в якусь цілісність, а народжують нову систему станів і зв'язків. Основою створення цих нових станів і зв'язків виступає стан хаосу контактів, яке виникає на початковій стадії процесу міжетнічної взаємодії. Хаос народжує порядок. Однак не всякі контакти призводять до суттєвого результату. Закономірності синергетики допомагають простежити моменти, коли взаємодія між представниками етносів, стикаючись з культурами безлічі інших народів, отримує імпульс для набуття нового стану.

Будь-яка взаємодія може переживати періоди досить спокійного розвитку своїх структур, порушувати сплесками активності, так званими точками біфуркації. Точки біфуркації, це особливі моменти, що несуть у собі деструктивні імпульси і провокують руйнування колишньої системи. Це руйнування відбувається внаслідок виникнення контактів, які несуть нову інформацію, яка спочатку системою не враховувалася. Поблизу точки біфуркації навіть незначний вплив здатний впливати на макрорівні і викликати масштабний вплив. Важливою умовою при цьому є нестійкий стан системи. Взагалі кажучи, якщо немає нестійкості, то немає і розвитку. Саме в силу нестійкості систем і відбувається їх розвиток.

Як зазначалося, особливістю процесів самоорганізації в соціальних системах є нелінійний характер їх протікання, що властиво і міжетнічній взаємодії. Це означає наявність альтернативних шляхів розвитку міжетнічної взаємодії в конкретному суспільстві за точкою біфуркаційного перелому. Залежно від конкретних умов життєдіяльності і взаємовідношення етносів в тому або іншому соціумі можливі наступні шляхи розвитку міжетнічної взаємодії:

- 1) міжетнічна напруженість, що може набути різних форм – етнічну консолідацію, етнополітичну мобілізацію, міжетнічні конфлікти;
- 2) збереження статусу-кво, коли міжетнічні стосунки залишаються відносно стабільними певний проміжок часу або якісно не змінюються за точкою біфуркаційного перелому;
- 3) міжетнічна інтеграція, пов'язана з формуванням нової етнокультурної спільності в результаті взаємодії двох або декількох етнічних груп зі збереженням етнічної ідентичності.

На наш погляд, розвиток міжетнічної взаємодії на пострадянському українському просторі відбувався по вектору від напруженості до відносно стабільності, не досягаючи точки біфуркаційного перелому. Ця теза, що характеризує корінну особливість міжетнічної взаємодії в Україні, можна обґрунтувати за допомогою такого поняття синергетики, як "дисипативні структури" (за І. Пригожиним). Такі структури тяжіють до стаціонарного стану. Наш аналіз показує, що розвиток міжетнічної взаємодії в Україні відбувається в силу дії дисипативних чинників, які гасять флуктуації, згладжують неоднорідності. Результат дії цих чинників – міжетнічна взаємодія в нашій країні тяжіє до стаціонарності, залишається стабільною відносно тривалий час.

До дисипативних чинників, що детермінують міжетнічну взаємодію в українському суспільстві, можна віднести: високий рівень толерантності представників етносу; історичний досвід спільного проживання різних етносів у рамках єдиної поліетнічної держави (на теренах СРСР).

Узагальнюючи підсумки аналізу міжетнічної взаємодії в синергетичному аспекті сформулюємо висновки.

По-перше, синергетичний підхід має значний теоретико-методологічний потенціал при дослідженні процесів самоорганізації міжетнічної взаємодії.

По-друге, при розробці і здійсненні державної політики у сфері міжетнічних стосунків потрібен облік нелінійного характеру процесів (коли навіть невеликий ексцес, наприклад, на побутовому ґрунті, може привести до лавиноподібного зростання міжетнічної напруженості),

своєчасне усунення чинників що обумовлюють флуктуації, - нестабільність, нерівноправність в етносфері суспільства.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо подальший поглиблений аналіз міжетнічної взаємодії з позицій синергетичної парадигми.

Література

1. Березинський В. П. [Синергетичний підхід у дослідженнях процесів самоорганізації територіальних громад](#) // Гілея: науковий вісник: Зб. науку праць. – 2012. – Вип. 60.
2. Кремень В. Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення // Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України. – 2012. – Вип. 2 (75).
3. Пупцева Т. В. Синергетична парадигма в психологічній науці.
4. Цюпа С. Педагогічна взаємодія у вищій школі: синергетичний підхід // Вісник Львів. ун-ту: Серія педагогіка. – 2004. – Вип. 18. – С. 19-29.
5. Чепан М.-Л. А. Етнопсихологічний вимір цивілізаційного поступу. – К.: Педагогічна думка, 2008.- 104 с.
6. Чепан М.-Л. А. Погляд на психологію через «синергетичну оптику» // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Т. XII, част. 1. – К., 2010. – 696 с. – С. 639-649.
7. Чепан М.-Л. А. Синергетическая парадигма в психологии: от теории к практике. – Киев: «Гнозис», 2010.

Світлана Євгенівна Солодчук, молодший науковий співробітник лабораторії загальної та етнічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України.

•